

İCTİMAİ ELMLƏR

Kəmalə Yusifova
Azərbaycan Dillər Universiteti

KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALÇILARININ MALİYYƏ VƏZİYYƏTİ

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı müəssisələri, maliyyə və təsərrüfat göstəriciləri, istehsal xərcləri, satış kanalları, rentabellik*

Keywords: *agricultural enterprises, financial indicators, economy, production costs, sales channel, profitability*

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, финансовые показатели хозяйство, производственные затраты, канал продаж, рентабельность*

Kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatlarının maliyyə nəticələri qazandıqları mənfəətin miqdarı və gəlirlilik səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Müəssisə və təşkilatların qazancı əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından və digər fəaliyyətlərdən (təsərrüfatlar arası kooperasiyada iştirak, torpaq və əsas vəsait icarəsi, qiymətli kağız və s.) əldə edilir.

Mənfəət xalis gəlirin bir hissəsi kimi çıxış edir və xalis gəlir yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları satıldıqdan sonra mənfəət formasına düşür. Mənfəətin özünə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, onu təyin etmək üçün məhsulların satışından daxil olan gəlirdən həmin məhsulların tam maya dəyərini çıxılmaqla müəyyənləşdirilir. Beləliklə, buradan aydın görünür ki, müəssisə rentabelliği nə qədər çox məhsul reallaşdırarsa, onun maliyyə vəziyyəti də bir o qədər yüksək olar və təkrar istehsalın geniş həyata keçirilməsi üçün imkanlar açılır. Buna görə müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyəti məhsulların istifadəsi və satışı ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində öyrənilməlidir [1].

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satış həcmi, bu məhsulları istehsal edən müəssisə və təşkilatların əldə etdiyi mənfəət miqdarı, onların gəlirlilik səviyyəsi müəssisə və təşkilatların istehsalından, satışından, marketinqindən və ticarət fəaliyyətindən asılıdır. Başqa sözlə, bu göstəricilər iqtisadiyyatın bütün sahələrini xarakterizə edir.

Məhsul satışının və müəssisələrin maliyyə göstəricilərinin təhlilinin əsas vəzifələri bunlardır:

1. Məhsul satışı və mənfəət planlarının müntəzəm izlənməsi;
2. Həm obyektiv, həm də subyektiv amillərin məhsul satışına və mənfəətə təsirinin müəyyən edilməsi;
3. Məhsul satışına təsir edən və mənfəətin həcmi artıran ehtiyat mənbələrinin müəyyən edilməsi;
4. Məhsul satışı, gəlirlilik və gəlirlilik səviyyəsi baxımından müəssisə üçün mövcud olan imkanlardan istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;
5. Mənfəətin artırılması və gəlirliliyi artırmaq üçün ehtiyat ehtiyatlarından istifadə tədbirlərinin inkişaf səviyyəsi.

Kənd təsərrüfatında işləyən müəssisə və təşkilatların maddi vəziyyəti, kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin işlənməsi yuxarıda göstərilən vəzifələrin həyata keçirilməsindən asılıdır.

Sənaye müəssisələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatları bütün məhsullarını satmırlar. Belə ki, müəssisə və təsərrüfatlar tərəfindən alınan məhsulların bir hissəsi (toxum, yem, emal üçün xammal) istehsal məqsədləri üçün istifadə olunur. Yəni məhsul istehsalının və heyvandarlığın genişlənməsi müəssisə və təsərrüfatların istehsal etdiyi məhsullardan səmərəli istifadə edilməsindən, həmçinin məhsulların bazar səviyyəsindən asılıdır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın və ya müəssisənin istehsal ehtiyaclarının tam təmin edilməməsi səbəbindən malların səviyyəsində süni artımın aparılmaması lazım olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Bu vəziyyətdə müəssisə və təsərrüfatların davamlı inkişafı haqqında danışmaq olmaz. İqtisadi baxımdan kifayət qədər əsaslandırılmamış ehtiyatların yaradılması həm müəssisələrdə, həm də təsərrüfatlarda əmtəə istehsalı səviyyəsinin aşağı düşməsinə və məhsullardan qeyri-rasional istifadəyə gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində müəssisə və təsərrüfatların maddi vəziyyətlərinin pisləşməsinə, bazar mexanizminin dağıdıcı təsirindən müvafiq dövlət orqanları tərəfindən qorunmasına ehtiyac yaradır. Buna görə müəssisələrdə və təsərrüfatlarda kənd təsərrüfatı müəssisələrindən səmərəli istifadəni təmin etmək və eyni zamanda təsərrüfat içi tələbatın əmtəə istehsalı səviyyəsi ilə optimal nisbətini təmin etmək lazımdır.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatlar qazancının böyük hissəsini mal və xidmətlər satmaqla təmin edir. Buna görə müəssisə və təsərrüfatların maliyyə vəziyyətini təhlil edərkən məhsul satışından əldə olunan mənfəətin dinamikası öyrənilir və mənfəətin həcminə təsir edən amillər müəyyən edilir [2]. Məhsul satışından əldə olunan mənfəətin həcminə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə müəssisə üçün mənfəət miqdarına dörd amil təsir göstərir:

1. Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının satış həcmi;
2. Satılan məhsulların strukturu;
3. Məhsulların maya dəyəri;
4. Məhsulların orta satış qiyməti.

Satış kənd təsərrüfatı müəssisə və təşkilatlarının mənfəət həddinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Bu, satılan məhsulların həcmində yüksək gəlirlili məhsulların payı və ya çəkisindən asılıdır. Satılmış məhsulların həcmində yüksək məhsuldarlığı olan kənd təsərrüfatı məhsullarının payı və ya çəkisi böyükdürsə, onda müəssisənin əldə etdiyi mənfəətin miqdarı və buna görə həmin müəssisənin geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək qabiliyyəti eyni dərəcədə yüksəkdir. Əksinə, satılan məhsulların həcmində aşağı mənfəət və ya zərər verən məhsulların yüksək payı şirkətin qazancının azalmasına və onun genişmiqyaslı emalı üçün məhdud imkanlara səbəb olur. Buradan belə bir nəticə çıxara bilərik ki, yüksək maliyyə nəticəsi əldə edən hər bir şirkət və ya təsərrüfat, istehsal etdikləri məhsulların həcmində yüksək gəlirlili məhsullar axtarmalıdır.

Məhsulların yüksək rentabelliği bu məhsulların bazar dəyərindən asılıdır. Buna görə bir kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalına dair qərar vermədən əvvəl bu məhsulun bazar araşdırmasına diqqət yetirmək məsləhətdir. Bazara təklif olunan müəyyən bir kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi bazar gücü ilə müqayisədə azdırsa, təbii ki, bu məhsulun bazar qiymətlərinin səviyyəsi daha yüksək olacaqdır. Bu da öz növbəsində müəssisənin və iqtisadiyyatın yüksək maliyyə vəziyyətinə səbəb olacaqdır. Bunun əksi, müəssisə və təsərrüfatların bazara təklif etdikləri məhsulların aşağı qiymətlərinin formalaşmasına və arzu olunan maliyyə vəziyyətlərini təmin edə bilməmələrinə səbəb olacaqdır [3].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi müəssisə və təsərrüfatların maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən biri kimi qazanc məhsulun maya dəyəri ilə tərs mütənəsibdir. Beləliklə, istehsal maya dəyərinin artması müəssisə və təsərrüfatların mənfəətinin azalmasına, əksinə azalma mənfəətin artmasına səbəb olur. Buna görə kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyəri strukturunun təhlili, habelə xərclərin daha çox payı olan maya dəyəri elementinin müəyyənləşdirilməsi və azaldılması maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması yollarından biri hesab olunur. Ancaq kənd təsərrüfatı istehsalçılarının özləri üçün bu çox vaxt mümkün deyil. Buna görə də dövlət səviyyəsində ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin azaldılması üçün tənzimləmə tədbirləri görülür və ayrıca subsidiya mexanizmləri tətbiq olunur. Beləliklə, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının yanacaq, sürtgü yağları və mineral gübrələr üçün xərclərinin bir hissəsi dövlət büdcəsindən ödənilir. Bu xərclərin subsidiyalaşdırılması global rəqabətin artdığı bir dövrdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı istehsalçılarının daxili bazarda mövqeyini qoruyub saxlamağa və bununla da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməyə zəmin yaradır. Dövlətin taxıl istehsalçılara xərclərinin bir hissəsini ödəmək üçün verdiyi subsidiyanın məbləğinin hektara 90 manat olduğunu söyləmək kifayətdir.

Maliyyə vəziyyəti müəssisə və təsərrüfatların məhsullarının müxtəlif satış kanalları üzrə orta satış və yaxud reallaşdırma qiymətlərindən də birbaşa asılı olur. Beləliklə, məhsulların orta satış qiymətinin artması müəssisənin əldə etdiyi mənfəətin həcmində artmasına səbəb olur və bu da öz növbəsində satışın gəlirliliyinin artmasına və nəticədə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına səbəb olur. Satış qiymətlərinin aşağı olması, digər tərəfdən şirkət mənfəətinin azalması-

na səbəb olur ki, bu da geniş miqyaslı çoxalma baxımından problemlər yaradır. İstehsalçıların məhsullarını müxtəlif kanallar vasitəsilə orta satış qiymətləri məhsulların və satış kanallarının qiymət səviyyəsinin seçilməsindən birbaşa asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vəziyyətdə hər kənd təsərrüfatı istehsalçısı məhsullarının satış qiymətini və paylama kanalını seçməkdə tamamilə sərbəstdir [4].

Müəssisənin və ya iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən ən vacib göstəricilərdən biri gəlirlilik səviyyəsidir. Mənfəət göstəricisi müəssisənin ümumi fəaliyyətini, habelə müxtəlif sahələrdə fəaliyyətini (istehsal, sahibkarlıq, investisiya və s.) və xərclərin bərpasını xarakterizə edir. Bu göstərici müəssisənin və ya iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətini mənfəətdən daha dolğun şəkildə xarakterizə edir. Çünki gəlirlilik dəyəri hansı (hansı mənbələr müqabilində) effektin əldə olunduğunu müəyyənləşdirir. Mənfəət göstəriciləri yalnız müəssisənin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün deyil, həm də investisiya siyasəti və qiymətləndirmə aləti kimi istifadə olunur. Bu baxımdan, müxtəlif mənfəət növləri fərqləndirilir:

1. İstehsal xərcləri və investisiya layihələrinin gəlirliliyini (özünü təmin etmə) xarakterizə edən göstəricilər;
2. Satışın gəlirliliyini xarakterizə edən göstəricilər;
3. Kapitalın və onun hissələrinin qaytarılmasını xarakterizə edən göstəricilər.

Bütün bu göstəricilər balans mənfəətinin, məhsul satışından əldə olunan gəlir və xalis mənfəət əsasında hesablanırlar.

İstehsal fəaliyyətinin rentabelliği (maya dəyəri) ümumi məbləğ və ya xalis mənfəətin satılan və ya istehsal olunan mallara çəkilən xərclərə nisbəti ilə müəyyən edilir. Bu aşağıdakı formula ilə hesablanır:

$$R_m = M_m / M, \text{ yaxud } R_m = XM / M.$$

Burada R_m – məsrəflərin və yaxud xərclərin rentabelliliyidir;

M_m – məcmulu mənfəətdir;

XM – xalis mənfəətdir;

M – isə məsrəflərdir.

Rentabellilik səviyyəsi faizlə ifadə edildiyinə görə yuxarıdakı nisbətlər tapıldıqdan sonra nəticə yüzə vurulur.

Bu göstərici müəssisənin istehsala və satışa sərf etdiyi hər manatdan nə qədər mənfəət əldə etdiyini göstərir. Bu göstərici bütövlükdə müəssisə üzrə, onun ayrıca bir bölməsi və yaxud bir məhsul növü üzrə hesablanırlar.

İnvestisiya layihələrinin özünü ödəməsi də analoji olaraq hesablanılır. Bu halda əldə edilmiş və yaxud gözlənilən mənfəət layihədə nəzərdə tutulan investisiyanın həcminə bölünməklə investisiyanın özünü ödəməsi ilə müəyyənləşdirilir.

Satışın rentabelliliyinin hesablanması üçün məhsulların, işlərin və xidmətlərin reallaşdırılmasından alınan mənfəətin və yaxud xalis mənfəətin məbləğinin satışdan daxil olan məbləğə bölünməsi lazım gəlir. Bu göstərici sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyini özündə əks etdirir və sözügedən göstəriciyə əsaslanmaqla müəssisənin satışdan daxil olan hər manatının müqabilində nə qədər mənfəət əldə etdiyini dəqiqləşdirmək imkanı verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu göstərici-

dən daha geniş surətdə istifadə edilir və həmin göstərici bütövlükdə müəssisə və yaxud onun istehsal etdiyi ayrı-ayrı məhsullar üzrə hesablanıla bilər.

Ədəbiyyat

1. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanca sahibkarlığın inkişafı, problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təcrübə, Bakı: "Elm", 2000, 116 s.
2. Rəqabətə davamlı kənd təsərrüfatı istehsalının müasir problemləri. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi əsərləri. Bakı, 2003.
3. Камша С.А., Кудинова М.Г. Анализ финансового состояния сельскохозяйственных предприятий Алтайского края и пути их финансового оздоровления// Вестник Алтайского государственного университета, №6 (116), 2014, с. 153-159
4. Крупный и малый бизнес в сельском хозяйстве: тенденции развития, проблемы, перспективы. - М., 2005.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: Учеб. – 2 - е изд. – Мн.: ИП "Экоперспектива", 1999. – 494 с.
6. Тушканов М.П., Черевко Л.Д., Винничек Л.Б. и др. Организация производства и предпринимательство в АПК: учебник. Издательство: ИНФРА-М., 2016, с. 269.

Summary

Financial Condition of Agricultural Producers

It is important to study the dynamics of indicators characterizing the financial situation of enterprises and households. This will give a clear idea of how many changes in the financial condition of enterprises and farms, and more detailed measures to improve the financial mechanism of state regulation of agriculture.

Резюме

Финансовое состояние сельхозпроизводителей

В статье автор раскрывает важность изучения динамики показателей, характеризующих финансовое положение предприятий и домохозяйств. Это дает четкое представление об изменениях в финансовом состоянии предприятий и фермерских хозяйств, и более детально разрабатывать меры по совершенствованию финансового механизма государственного регулирования сельского хозяйства.

Rəyçi: dos.Ə.Abdiyeva